

Visió litúrgica de l'”Evangelii Gaudium”

per Bernabé Dalmau

Ciutadella de Menorca, 12 desembre 2014

Pocs mesos després del seu accés a la seu de Pere, el dia de la solemnitat de l'Apòstol, el papa Francesc ens oferí el seu primer gran text oficial, l'encíclica *Lumen fidei*, text que, com ell mateix revelà i és evident per crítica interna, fou redactat pel papa emèrit Benet. Aquell estiu que seguí a l'ascensió al papat, Francesc dedicà les vacances a escriure el gran primer text de pròpia mà en el qual ve a expressar el seu programa de pontificat.

Tenia pendent l'encàrrec d'una exhortació postsinodal sobre la nova evangelització; hi havia hagut un Sínode episcopal sobre el tema. Però, a parer meu, era precisament un tema que li relliscava. En realitat, el cardenal Bergoglio, en la seva experiència episcopal, potser era més home simplement de l'”evangelització” que no pas de la “nova evangelització”. Amb aquestes dues expressions es caracteritzen respectivament l'impuls pastoral de Pau VI i el de Joan Pau II. Expliquem-ho.

Tot just acabat el Concili Vaticà II, ja es destinà una de les primeres assemblees del Sínode dels bisbes al tema de l'evangelització (1974). La qüestió fonamental que s'hi plantejà era: després del Concili i gràcies al Concili, ¿es troba o no més apta l'Església per a anunciar l'Evangelí i inserir-lo al cor de l'home amb convicció, llibertat d'esperit i eficàcia? Com a resum de l'aportació dels debats, un any després Pau VI ens llegà un dels seus millors documents: l'exhortació apostòlica *Evangelii nuntiandi*. Un document que ens venia del papa que havia sostingut l'esforç de dur a terme el Concili i sofrir-ne les dificultats de l'aplicació i la gran crisi de civilització que fou el maig de 1968. Pocs mesos abans, per la Pentecosta d'aquell any sant 1975, ens oferí una invitació a la joia: l'exhortació apostòlica *Gaudete in Domino*. Si ajuntem els dos títols llatins dels textos que Bergoglio assumí en la plenitud de la seva vocació de jesuïta, no ens ha de sorprendre que ara el text programàtic de l'exercici papal porti el nom d'*Evangelii gaudium*, L'alegria de l'Evangelí.

Dit d'una manera casolana, crec que Francesc, amb els fets, ha demostrat que valia més fer “creu i ratlla” d'alguns aspectes de l'herència de sant Joan Pau II. És a dir,

actuar més des de la proximitat i la misericòrdia que no pas des de l'autoritat i de la seguretat. I, sense oblidar aportacions d'aquell Sínode episcopal sobre la nova evangelització, enfocar el futur més aviat a partir de la pròpia experiència del catolicisme a l'Amèrica Llatina. Això ha desballestat molts clixés establerts i ha fet saltar problemàtiques i discutibles prioritats que hem repetit durant trenta anys a Europa –per exemple, “cal un nou concili”, “cal replantejar el celibat dels capellans”, etc. De manera que, en els seus plantejaments, el papa Francesc fa retrobar intuïcions de Joan XXIII i del difunt cardenal Carlo M. Martini, fins al punt de treure de l'Església una certa letargia que anava repetint la mateixa cançó de l'enfadós. Francesc, amb un extens text programàtic que a primera vista pot fer la impressió d'un calaix de sastre, ens dona ara el pensament i àdhuc el vocabulari que li hem anat coneixent en els primers mesos de pontificat. Més encara: l'*Evangelii gaudium* [EG] resulta una bona síntesi, a aplicar a nivell universal, de l'experiència episcopal adquirida durant el ministeri a Buenos Aires. Per això felicito el vostre Institut Diocesà de Teologia per voler dedicar aquests dos cursos a conèixer millor el text.

A mi se m'ha assignat una presentació de les implicacions litúrgiques que conté. Dono, doncs, per sobreentès l'esquema i la temàtica general d'aquesta exhortació apostòlica i no m'hi entretindré. Faré la meva exposició en tres parts, més una conclusió final. Primerament comentaré tres citacions de l'exhortació en què esmenta la litúrgia. Després descriuré en detall el llarg espai que dedica a l'homilia. I en tercer lloc veurem altres implicacions de pastoral litúrgica.

I. Els reptes litúrgics de l'EG

Per als qui no han llegit a fons l'exhortació que estudiem i per als qui jutgen la personalitat del papa Francesc superficialment, pot semblar una “boutade”, una sortida extravagant parlar de reptes litúrgics en l'EG. En efecte, la imatge que ens ofereix habitualment la televisió del papa com a celebrant, amb poca expressivitat en la dicció i en l'execució del ritual, ens pot proporcionar un concepte fals de la seva personalitat. Evidentment que Francesc no té la veu vigorosa ni les aptituds per al cant d'un Pau VI o d'un Joan Pau II i que la seva edat i la seva salut no li permeten el que en podríem dir una “elegància celebrativa”.

Aquesta constatació –hi insisteixo, constatació superficial, perquè caldria completar-la amb l'èmfasi amb què predica i amb el testimoni seriós de pregària quan

presideix– pot fer sorprendent la primera de les citacions en què fa esment de la litúrgia. Escriu això:

“L'evangelització joiosa esdevé bellesa en la litúrgia enmig de l'exigència diària d'estendre el bé. L'Església evangelitza i s'evangelitza ella mateixa amb la bellesa de la litúrgia, la qual també és celebració de l'activitat evangelitzadora i font d'un renovat impuls oblatiu” (n. 24).

D'aquest breu paràgraf jo subratllaria la sinergia entre litúrgia i evangelització. La litúrgia és expressió de la fe en la bona nova rebuda. I aquest missatge joios, aquest evangeli, no sols cal posar-lo en pràctica en la conducta, en el comportament, en la moral, sinó que està destinat a ser proclamat en assemblea, per tal que els qui reben la paraula de Crist ho facin reunits en el seu nom, i així el Senyor es fa present enmig d'ells tal com va prometre. Però fixeu-vos que el papa parla d'interacció entre evangelització i litúrgia en context de bellesa. Efectivament, si, segons l'expressió de Dostoievski, “la bellesa salvarà el món”, aquí es tracta de la salvació que ens ve del “bell Pastor” segons la paraula original de l'evangeli segons sant Joan. Ens trobem ben lluny –i ens hi hem de trobar– d'una concepció merament estètica de la litúrgia, que en faria una activitat elitista allunyada del seu caràcter sacramental de signe eficaç de l'acció de Déu. Més aviat es tracta de copsar aquella “noble simplicitat” que el Concili Vaticà II demanà que resplendís en la litúrgia renovada i que, gràcies a Déu i enmig de crisis i abusos, també destaca en l'Església dels nostres dies i és un estímul per a la fe del poble cristià. Res, doncs, de fer de la litúrgia una “divina comèdia” ostentosa.

Amb aquest darrer adjectiu introdueixo el segon text, que és troba en l'apartat titulat “Temptacions dels agents pastorals” i fa així:

“En alguns hi ha una atenció ostentosa de la litúrgia, de la doctrina i del prestigi de l'Església, però sense preocupar-los que l'Evangeli tingui una real inserció en el Poble fidel de Déu i en les necessitats concretes de la història. Així, la vida de l'Església es converteix en una peça de museu o en una possessió de pocs” (n. 95).

Potser en els nostres ambients, a diferència del que passa en altres països d'Europa, no es dona gaire el barroquisme litúrgic que vol mostrar l'aparença d'una Església forta, que pretén imposar-se en comptes de persuadir evangèlicament. Aquesta temptació l'EG la situa en el subapartat “No a la mundanitat espiritual”, que fustiga la pretensió de dominar l'espai. Evidentment que una tal mundanitat no és exclusiva d'un cert tipus de litúrgia, perquè a continuació el papa blasma la fascinació per mostrar conquestes socials i polítiques i la vanaglòria lligada a la gestió d'afers pràctics i altres

desviacions. Però es comprèn que comenci esmentant una falsa litúrgia, perquè precisament com més sagrades les coses són, si es deterioren, el contratestimoniatge és més gran. Una atenció ostentosa de la litúrgia no sols és un vici propi dels sectors tradicionalistes conservadors; també ho pot ser dels qui s'autoerigeixen en experts i prescindeixen de l'ús i de l'esperit dels llibres litúrgics perquè es creuen que ells tenen un llenguatge i un gest millors. Aquí tindriem allò que “els extrems es toquen”.

I el tercer text que volia citar és el fonament teològic –per dir-ho amb un adjectiu solemne– de l'homilia:

“Quan la predicació es realitza dins del context de la litúrgia, s'incorpora com una part de l'ofrena que es dona al Pare i com a mediació de la gràcia que Crist vessa en la celebració. Aquest mateix context exigeix que la predicació orienti l'assemblea, i també el predicador, a una comunió amb Crist en l'Eucaristia que transformi la vida” (n. 138).

Llegint aquestes paraules ens ve davant el ulls la imatge diària del papa celebrant l'Eucaristia al Vaticà, a la capella de l'hostatgeria de Santa Marta, amb participació de bisbes, preveres i fidels. Cert, li hauria estat ben lícit, com feien els papes anteriors, celebrar la missa en solitari per tal de tenir moments de privacitat en una època que els mitjans de comunicació desgasten, fent-la cada vegada més pública, la imatge del bisbe de Roma. També seria lícit que no es publiquessin aquestes homilies diàries a la capella de Santa Marta, per tal de no magnificar el magisteri papal i reservar-lo per a les grans ocasions. Però, atès que el papa Francesc prefereix fer-ho així, també en podem extreure l'exemple de voler compartir la pròpia experiència espiritual i de transmetre d'aquesta manera, amb afany de pastor, la pròpia meditació de la Paraula de Déu.

II. El valor de l'homilia

Haig de confessar una cosa: en la meva primera lectura, ràpida, de l'EG em va sobtar que el Papa s'entretingués en el tema de l'homilia, un aspecte més propi d'estudiosos i de divulgadors de la pastoral litúrgica que no pas d'un pontífex. Em va sobtar que dediqués tant d'espai a un aspecte de la litúrgia que, d'entrada, fa pensar que només afecta als pastors. Però una lectura més aprofundida em va fer adonar del caràcter paradigmàtic que tenia escollir un moment precís de la vida sacramental i de la celebració eucarística en concret. Parlant d'un aspecte, fàcilment podíem aplicar-lo als altres moments de l'eucaristia, tots ells prou importants i dignes de contínua revisió.

L'homilia és important no sols per als pastors sinó per a tots els qui l'escolten. Difícilment un bisbe o prevere és felicitat o blasmat per la manera com ha proclamat la pregària eucarística o com ha executat els gestos rituals. En canvi, les homilies solen ser sempre objecte de comentaris, bons o dolents. I és que resulta, al cor de la celebració, un dels pocs elements de creativitat d'expressió per part del qui predica. La resta ja ens ve donada pel leccionari i pel missal. És gairebé l'únic moment en què la paraula aterra en el concret.

Això s'ha fet de moltes maneres, segons els temps i els llocs. De petits potser havíem sentit panegírics de sants patrons o de personatges difunts. L'altisonància de les paraules prevalia sobre el contingut. El predicador era aquell que tenia bona veu i rica retòrica. En altres moments i llocs –penso en les petites parròquies o en països del Tercer Món–, era l'ocasió per a sospesar i divulgar fets relacionats amb la vida de l'Església. Al Salvador, per exemple, monsenyor Óscar Romero havia arribat a fer alguna homilia de dues hores, que transmetien per la ràdio i que fins i tot els qui no anaven a missa escoltaven atentament des de casa, de tal manera que, si algú travessava un carrer llarg amb les finestres obertes, podia escoltar seguida la predicació.

El Concili Vaticà II i les diverses disposicions per aplicar-lo ja van donar orientacions sobre com havia de ser l'homilia. L'última de totes la teníem en l'exhortació postsinodal *Verbum Domini* del papa Benet XVI que resumia les aportacions del Sínode sobre la Paraula de Déu. En tot cas, és ben clar que l'homilia bàsicament ha de partir d'aquesta Paraula bíblica proclamada. És clar també que guarda paral·lels amb la catequesi i que de fet és el que des d'antic s'anomena catequesi mistagògica, cosa que vol dir que introdueix en el misteri que s'està celebrant, tot explicant el sentit dels ritus i de les oracions i pretén ser una síntesi entre paraula, celebració i vida. En fi, de la manera que sigui, una homilia ha de destacar per la brevetat, la claredat, la senzillesa i una certa simpatia per tal que mogui els cors i no pas els cossos dels qui l'escolten.

En aquest context ens podem apropar a l'amplitud amb què el papa Francesc tracta l'homilia en l'exhortació EG. Ho fa en el capítol III que porta el títol "L'anunci de l'Evangelí". Després d'explicar que tot el poble de Déu és missioner (n. 111-134) entra en el nostre tema. El punt immediatament anterior versa sobre la cultura, el pensament i l'educació (nn. 132-134). I afegeix: "La predicació dins de la litúrgia requereix una seriosa avaluació de part dels pastors... L'homilia és la pedra de toc per avaluar la proximitat i la capacitat de trobament d'un pastor amb el seu poble. De fet,

sabem que els fidels li donen molta importància; i ells, com els mateixos ministres ordenats, molts cops pateixen, uns en escoltar i altres en predicar. És trist que sigui així. L'homilia pot ser realment una intensa i feliç experiència de l'esperit, un reconfortant trobament amb la Paraula, una font constant de renovació i de creixement" (n. 135).

El papa, després de fer una al·lusió a com la gent escoltava la paraula de Jesús i la predicació dels apòstols (n. 136), entra en el context litúrgic. Hi fa unes afirmacions clau sobre l'homilia que potser caldria desplegar però són tan entenedores que mereixen més aviat gravar-les bé i tenir-les presents:

“No és tant un moment de meditació i de catequesi, sinó que és el diàleg de Déu amb el seu poble”.

“És un reprendre el diàleg que ja està entaulat entre el Senyor i el seu poble. El qui predica ha de reconèixer el cor de la seva comunitat per buscar on està viu i ardent el desig de Déu, i també on aquest diàleg, que era amorós, ha estat sufocat o no ha pogut donar fruit” (n. 137). (Entre parèntesi ens podríem preguntar què ha de fer el predicador quan parla davant una assemblea absolutament desconeguda. La resposta seria: ja que no pot adaptar-se a les circumstàncies de l'auditori, cenyir-se a exposar simplement, amb claredat i senzillesa, la Paraula de Déu i la seva incidència en la vida de qualsevol cristià).

“No pot ser un espectacle entretingut, no respon a la lògica dels recursos mediàtics, sinó que ha de donar el fervor i el sentit a la celebració”.

Francesc acaba aquestes afirmacions insistint en el context litúrgic de l'homilia; és a dir, que forma part de la celebració, que és més extensa i per això li convé “harmonia entre les seves parts [d'aquesta celebració] i el ritme. I resumeix: “Això reclama que la paraula del predicador no ocupi un lloc excessiu, de manera que el Senyor brilli més que el ministre” (n. 138). Aquesta última frase és cabdal per a la pastoral litúrgica: quantes vegades, sobretot ara que és normal la celebració amb l'altar de cara al poble, el sacerdot no apareix com el factòtum en perjudici dels mateixos fidels i del Crist!

A continuació l'EG pren un to més místic, més devot, tal com ja expressa el subtítol: “La conversa de la mare”. Diu: “Així com a tots ens agrada que se'ns parli en la nostra llengua materna, així també en la fe ens agrada que se'ns parli en clau de ‘cultura materna’, en clau de dialecte matern (cf. 2M 7,21,27), i el cor es disposa a escoltar millor. Aquesta llengua és un to que transmet ànim, coratge, força, impuls” (n.

139). En aquest context usa dues vegades l'adjectiu “maternoeclesial”, prou expressiu per ell mateix.

Encara sobre l'homilia, el papa titula un apartat “Paraules que abranden els cors” (nn. 142-144), perquè es tracta de diàleg, no de predicació –cito textualment– “purament moralista o adoctrinadora” o de “classe d'exegesi”. “Parlar de cor implica tenir-lo no sols ardent, sinó il·luminat per la integritat de la Revelació i pel camí que aquesta Paraula ha recorregut al cor de l'Església i del nostre poble fidel al llarg de la seva història”.

Fins aquí l'espai que el papa dedica explícitament al tema de l'homilia en el seu context litúrgic. Però l'homilia està emparentada amb altres formes de transmissió de la Paraula de Déu, i d'aquí que serveixin també, i molt, per a l'homilia les reflexions de l'apartat “La preparació de la predicació”. En efecte, tota homilia és predicació –com també és catequesi–, però la predicació té un abast més ample: té el seu lloc en la pietat popular i en qualsevol forma d'exposició doctrinal sobre aspectes de la fe o del cristianisme en general. I perquè quedi més clar que serveixen per a l'homilia les característiques de la predicació, acabo aquesta segona part esmentant els títols amb què el Papa explicita com ha de ser el treball previ del predicador: “El culte a la veritat”, “La personalització de la Paraula”, “La lectura espiritual”, “Una oïda en el poble”, “Recursos pedagògics”. I subratllo que està farcida la seva explicació de citacions de Pau VI en la seva exhortació *Evangelii nuntiandi*.

III. Implicacions de pastoral litúrgica

En preparar les presents reflexions, m'ha estat confortant comprovar, en llegir un article del teòleg argentí potser més influent sobre el Papa, Carlos María Galli,¹ que confirmava la meua intuïció, que esmentava al començament, del lligam del papa Francesc amb l'*Evangelii Nuntiandi* de Pau VI, exhortació apostòlica que ja tingué gran impacte en la Conferència general de l'episcopat llatinoamericà celebrada a Aparecida (Brasil) el 2007, on Bergoglio treballà de cap de redacció del Document conclusiu assessorat per Galli.

---

¹ *La fuerza evangelizadora de la piedad católica popular en la Exhortación “Evangelii Gaudium” a “Phase 321 (2014) 269-298. Tot el quadern de la revista del Centre de Pastoral Litúrgica conté reflexions interessants sobre el text papal.*

El coneixement d'aquesta Conferència de l'episcopat llatinoamericà és indispensable per a entendre moltes de les opcions, i del vocabulari que les formula, del papa Francesc, i especialment en l'EG que comentem. Per exemple, el convenciment que només en Jesucrist pot haver-hi alliberament de la dramàtica situació de pecat i de mort que es dona a Amèrica i a tot el món: guerres, terrorisme, injustícies socials, droga, prostitució, avortaments, explotació dels més febles, que amenaça tots els estrats de la societat. Fins i tot quan a l'inici del pontificat parlà, per raonar l'elecció del nom de Francesc, de com volia una "Església pobra i per als pobres", no llançava una mena d'eslògan, sinó una convicció feta vida durant dècades a través del seu ministeri. O encara, el "discurs ecològic" que empra de tant en tant –i sobre el qual ja ens ha promès que tractarà la pròxima encíclica– cal llegir-lo en clau de la coherència d'algú que pertany a un continent que no vol perdre més les seves riqueses, amb els grups humans tan vulnerables que l'habiten i els recursos naturals que encara li queden.

Tot això es respira en l'EG, i està més relacionat del que sembla amb la litúrgia. En efecte, el Vaticà II tingué unes paraules felices quan deia que "La sagrada litúrgia no exhaurix pas tota l'activitat de l'Església; ja que és necessari que els homes siguin cridats a la fe i a la conversió abans que puguin accedir a la litúrgia" (SC 9). Si aquestes paraules subratllen el lligam entre litúrgia i evangelització, la primera implicació més vinculada a la litúrgia és la pietat popular, la qual és expressió de la inculturació de l'Evangelí. Jo crec que, precisament perquè ara tenim el papa Francesc, ens caldrà, fins i tot per tal de valorar millor la litúrgia, acostar-nos més als Documents de Puebla i d' Aparecida, tan amarats de valoració de la religiositat popular.

Això cal que ho tinguem present nosaltres, catòlics europeus que hem acollit i assumit el Concili Vaticà II. En pla de broma, algú ja l'anomenà el Concili de Lovaina I. I és que els grans teòlegs que elaboraren els documents que aprovaren els pares conciliaris eren bàsicament europeus i especialment belgues. Això motivà un cert racionalisme, del qual queden traces en la mateixa reforma litúrgica, molt lògica i raonada, però també potser deixada massa exclusivament en mans d'intel·lectuals de despatx. Això igualment produí –els més grans ho recordareu– que l'aplicació de la reforma litúrgica menystingué la pietat popular, arribant a deixar orfes d'espiritualitat molts fidels que només podien assimilar lentament el moviment litúrgic i que en canvi veien com desapareixien processons i formes de culte a Maria i als sants. Calgueren alguns anys perquè es redescobris novament la pietat popular, i podem dir que actualment ja hem fet una certa síntesi, tot i que personalment opino que en general sacerdots i fidels no alimenten prou la

pròpia espiritualitat a les fonts de la litúrgia. Doncs bé, el redescobriment del valor evangelitzador de la pietat popular ens vingué a través de l'Amèrica Llatina; ho podem veure, els europeus de tota la vida, en els nostres immigrants. La mateixa Església catòlica hi hagué de recórrer, tal com ho mostra el fet que l'única citació episcopal en el *Catecisme de l'Església Catòlica* és justament un esment del Document de Puebla quan tracta de la pietat popular (n. 1676).

Després de la Conferència de Puebla, i resultant bastant irrellevant la que se celebrà a Santo Domingo, tenim la Conferència d'Aparecida. L'EG cita vint vegades el Document d'Aparecida. En ambdós textos –el text de l'episcopat llatinoamericà i l'exhortació de Francesc – trobem alguns punts de fidelitat creativa: l'alegria de creure i d'evangelitzar; el poble de Déu com a comunitat de deixebles missioners; la responsabilitat de tot batejat en la transmissió de l'Evangeli; els components d'una espiritualitat evangelitzadora; la centralitat de la Paraula de Déu i d'una catequesi que transmeti el missatge; la pietat popular com a força activament evangelitzadora; l'Església en un moviment permanent de missió; el trobament amb totes les perifèries humanes; la conversió de les estructures eclesials; les dimensions socials del Regne de Déu i de l'evangelització; la denúncia dels sistemes i cultures d'exclusió; els reptes de la inculturació; la nova pastoral urbana.

Després de llegir aquesta llista i en el context de la reflexió present, encara ens podríem preguntar: ¿I on és la litúrgia? Jo respondria: ¿Però què entenem per litúrgia? ¿Un culte desvinculat de l'evangelització? ¿Uns ritus per satisfer una individualista pietat personal? Precisament com més veiem l'impuls evangelitzador del papa Francesc en la seva exhortació apostòlica, més ens adonem de com la litúrgia és el cor de la vida cristiana. Anys enrere fou viu el debat entre fe i sagraments. També eren dos mons separats el dels qui cultivaven la litúrgia i el dels qui s'encarnaven –per dir-ho amb llenguatge típic del papa Francesc– a les perifèries existencials. Avui dia, almenys per al qui vulgui, allò que abans era motiu d'oposició ho pot ser, i en molts casos ho és, d'integració.

Més encara, si recuperem la paraula dels profetes bíblics i de Jesús mateix, podem reformular el mateix vocabulari conciliar sobre litúrgia i veure en què consisteix el veritable culte que agrada a Déu. “Misericòrdia vull, i no sacrificis” (Os 6,6). “Si en el moment de presentar la teva ofrena a l'altar, allí et recordes que el teu germà té alguna cosa contra tu, deixa allí mateix, davant l'altar, la teva ofrena i vés primer a fer les paus amb el teu germà; ja tornaràs després a presentar la teva ofrena” (Mt 5,23-24).

Aleshores llegirem amb nous ulls l'afirmació central de la constitució litúrgica del Vaticà II que diu que “La litúrgia és el cimbal vers el qual tendeix l'activitat de l'Església i alhora la font de la qual brolla tota la seva força” (n. 10). Més encara: ¿pot pensar-se una relació més estreta i inseparable entre litúrgia i missió dels deixebles de Crist? Font i cimbal ens remetent al dinamisme cristià del qual la litúrgia és expressió i testimoni.

Conclusió

I així arribem a la conclusió d'aquestes reflexions.

El papa Francesc ens ha ofert un text programàtic. Ha volgut marcar les seves prioritats. El ventall d'aquestes prioritats és ampli, però ben raonat i experimentat al llarg del seu ministeri com a jesuïta i després com a arquebisbe d'una gran capital. L'opció de centrar-ho tot en la difusió del missatge joiós prové de l'assimilació de la lapidària frase del beat Pau VI: “L'Església existeix per evangelitzar” (*Evangelii nuntiandi*, n. 14). El papa Francesc ho aprengué i ho ha anat meditant i vivint aquests anys, amb el convenciment que un cristià no pot evangelitzar si no porta al cor l'alegria de saber-se transmissor d'un tresor que dóna sentit a la pròpia vida.

Aquesta vida s'alimenta i s'expressa en la litúrgia. Benet XVI l'anomenava “coherència eucarística” (*Sacramentum caritatis*, n. 83). Per això la realitat del culte en esperit i veritat que l'Església tributa al Pare per mitjà de Jesucrist en l'Esperit Sant travessa com un corrent subterrani tot el document pontifici del papa Francesc sobre el qual hem reflexionat. He subratllat els esments i els apartats en què la litúrgia com a tal centra més l'exposició del seu tema. Però també he tingut present que la litúrgia és una realitat que es troba tant al cor de la vida cristiana com l'evangelització, com l'alegria de ser creients enmig de situacions humanes a voltes amarades de sofriment. Per això acabo amb una recomanació sintètica del beat Pau VI: “Conservem la dolça i confortant alegria d'evangelitzar, fins i tot quan cal sembrar amb llàgrimes als ulls (*Evangelii Nuntiandi*, n. 80). És l'alegria de l'Evangelí.